

СХОДИ ПСИХОЛОГІЇ

Є. П. Іллін

МОТИВАЦІЯ І МОТИВИ

*Переклад з російської мови,
передмова та примітки
Тетяни Тадеєвої*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 159.947(075)

ББК 88.352я7

I-44

Рецензент:

кандидат психологічних наук, доцент

О.М. Степанов

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

Науковий редактор:

дійсний член НАПН України,

доктор педагогічних наук, професор

М.Б. Євтух

Іллін Є. П.

I-44 Мотивація і мотиви / Є. П. Іллін; переклад з рос. мови, передмова та примітки Т. В. Тадеєвої. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. — 512 с. — (Сходи психології).

ISBN 978-966-10-3392-3 (серія)

ISBN 978-966-10-2840-0

Навчальний посібник присвячується основним питанням теорії й методології вивчення мотивації і мотивів людини. Особливу увагу приділено аналізу уявлень про сутність мотиву, його структури та різновидам. Викладена авторська концепція мотивації і мотивів, що ґрунтується на критичному розгляді та синтезі існуючих поглядів на цю проблему. Проаналізовані закономірності формування мотиваційної сфери людини в онтогенезі і в різних видах поведінки та діяльності, розглянуто порушення мотивації при патології. Наведені в посібнику психодіагностичні методики допоможуть у практичній діяльності спеціалістам системи освіти, спортивної та виробничо-організаційної сфери.

Для психологів, психофізіологів, педагогів, а також студентів факультетів психології та педагогічних навчальних закладів.

УДК 159.947(075)

ББК 88.352я7

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва*

ISBN 978-966-10-3392-3 (серія)

ISBN 978-966-10-2840-0

© Іллін Є. П., 2011

© Тадеєва Т. В., переклад, 2013

© Навчальна книга – Богдан, 2013

ПЕРЕДМОВА ПЕРЕКЛАДАЧА

За загальним визнанням, питання про те, чому ми робимо те, що робимо (Why we do what we do? — як його часто формулюють на Заході), є одним із ключових у психології. Різні автори й різні школи у різні часи давали різні відповіді на це питання. Як наслідок, маємо чималу кількість теорій мотивації людської поведінки. Деякі автори визначальними мотиваторами вважають потреби, інші — цілі, ще інші — наміри, стани, особистісні диспозиції, когнітивні оцінки, інтереси тощо. При цьому прихильники різних концепцій зазвичай обмежуються лише поверховою критикою чужих поглядів.

Можливо, психологів-теоретиків така ситуація могла б влаштовувати ще доволі довго, однак що робити практикам — практичним психологам, педагогам, тренерам, менеджерам, яку теорію взяти за основу для виховної, навчальної, управлінської діяльності?

Відповідь автора цієї книги така: а чому, власне, має бути альтернатива? А чи не можливе об'єднання, як свого часу були об'єднані евклідова й неевклідова геометрії, статика й динаміка, класична механіка й електромагнетизм? Тоді кожна теорія мотивації матиме своє — пріоритетне для неї — поле застосувань, а сам факт об'єднання свідчатиме як про єдність усієї психологічної науки, так і про досягнутий нею достатній рівень формалізації.

Цієї останньої аргументації у явному вигляді в автора немає, однак вона чітко простежується між рядками його книги, головною метою якої є побудова саме такої *інтегративної* теорії мотивації. А основою для об'єднання стало положення про те, що в структурі кожного мотиву наявні три блоки компонентів — потребний блок, блок «внутрішнього фільтра» та цільовий блок, а сам мотив складається, наче із цеглинок, із компонентів цих блоків.

Неможливо не подивуватися простоті й природності цієї концепції, а також тому, що її так довго ніхто не висував. І якби в книзі було лише це, то вже й тому її варто було б перекласти українською мовою. Однак з приємністю можемо вказати на цілу низку інших переваг.

По-перше, — це скрупульозний логічний аналіз термінологічної бази мотивації. Перефразовуючи вислів автора з передмови до іншої його фундаментальної праці («Емоції та почуття»), тут ми подибуємо спробу навести хоч якийсь лад «у мотиваційному господарстві». Зокрема, мотивом автор називає лише спонукальне психічне

утворення, а все, що впливає на його виникнення, називає *мотиваторами*. Крім цього, чітко відокремлені вже сформовані мотиви від *мотиваційних утворень*, які не стали ще мотивами (установок, потягів, бажань, нахилів, звичок, мрій, інтересів тощо). Доречно й пропозиція автора замінити не вельми вдалі терміни «внутрішня» й «зовнішня» мотивація на, відповідно, «внутрішньо обумовлену» й «зовнішньо обумовлену» мотивацію (адже якщо мотивація — це психічна діяльність суб'єкта з формування мотиву, то хіба може вона бути зовнішньою?), а варіантом зовнішньо обумовленої мотивації вважати *зовнішньо організовану* мотивацію (наприклад, у навчанні).

Втім, роботу в цьому напрямку ще не можна вважати завершеною. Наприклад, нерозділеними залишилися поняття мотивації як психічного (внутрішнього) процесу з формування мотиву, як уже сформованої сукупності мотивів і як зовнішньо організованого процесу формування мотиву за допомогою зовнішніх мотиваторів. До того ж, автор не завжди послідовно дотримується запропонованих ним же термінологічних уточнень.

По-друге, до переваг книги, на наш погляд, належить належна аргументованість прийнятих автором положень і висновків. З цією метою він зіставляє велику кількість джерел, причому до розгляду залучаються не тільки відомі монографії й навчальні посібники, статті із центральних журналів, а й рідкісні, часом раритетні джерела — зі збірників тез конференцій, наукових записок та регіональних видань. І в цьому ще одна унікальність книги, яка у такий спосіб стала своєрідною хрестоматією з теорії мотивації у радянській та пострадянській психології 60–90 років ХХ ст.¹⁾ І хоча таке широке цитування при перекладі додало нам чимало клопоту зі з'ясуванням правильного написання українською ініціалів багатьох авторів (а декотрі ініціали звірити так і не вдалося), сам факт такого дбайливого ставлення автора до наукових доробків попередників і сучасників був неабияким стимулом у нашій роботі над перекладом.

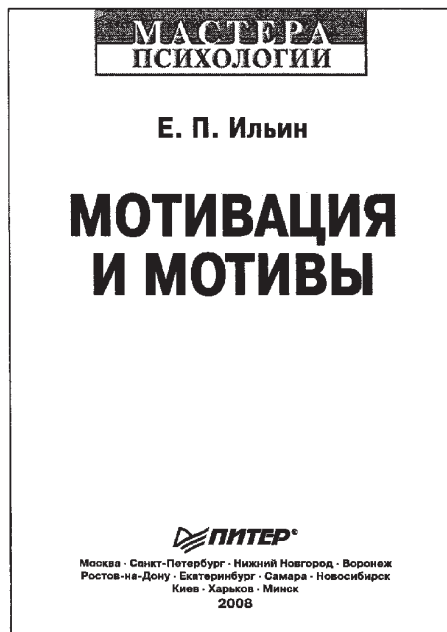
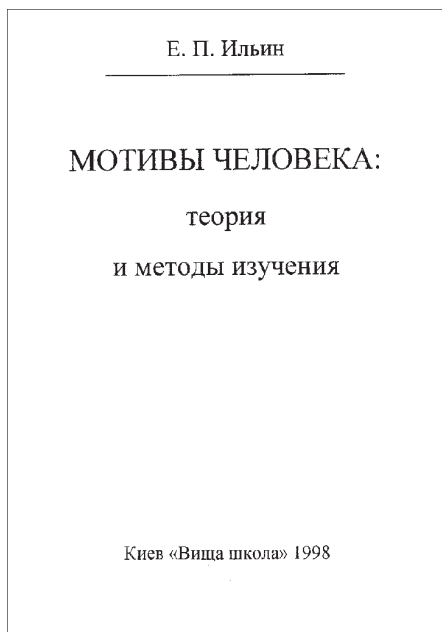
Інший важливий стимул — громадянська позиція автора. На відміну від багатьох теперішніх авторів, які, наче скупий рицар над скринєю із золотом, тремтять над своїми дорогоцінними опусами й забороняють копіювати їх навіть своїм учням та студентам, професор Є.П. Іллін усі свої фундаментальні праці виклав в Інтернеті у вільному доступі²⁾: читайте, нікому не забороняється! Це видається нам взірцем поведінки справжнього ученого. Як тут не згадати біблійну мудрість: «І ніхто, завітвши свічу, не ховає її під стіл, а ставить на стіл, аби всім було видно».

Сам автор в анотації до книги називає її посібником, скромно відмежовуючи від підручників і монографій. Проте насправді книга вийшла посібником у справжньому, первісному значенні цього слова, адже вона може слугувати і підручником для студентів-психологів, і довідником для психологів-практиків, педагогів, менеджерів, тренерів, і монографією та хрестоматією для молодих науковців.

Отож, сподіваємося, що видання цієї книги українською мовою буде схвально зустрінуте всіма, хто переймається вітчизняною наукою та освітою. Принагідно згадаємо, що й перше її видання було здійснено в Україні (на цьому автор наголошує

¹⁾ Цікаво, що інформація в Інтернеті про деякі із цих праць з'явилася лише завдяки тому, що вони цитуються у цій книзі.

²⁾ Режим доступу: http://www.koob.ru/iljin_e_p/

Ліворуч: Титульна сторінка першого «київського» видання
«Мотивації і мотивів» Є. П. Ілліна (1998 р.)

Праворуч: Титульна сторінка другого випуску «Мотивації і мотивів»
Є. П. Ілліна (2008 р.), з якого здійснювався цей переклад

у своїй передмові), тому вона неначе знову повертається до нас, однак вже зовсім в іншій якості.

Насамкінець зазначимо, що в процесі перекладу ми додали цілу низку приміток. На відміну від приміток автора (*прим. авт.*), вони позначаються аббревіатурою *прим. перекл.* Більша їхня частина пов'язана із цитатами з літературних творів та крилатими фразами, які автор дуже влучно використовує для ілюстрування. Обізнаного читача просимо не ремствувати, а зважити на те, що більшість теперішніх студентів і молодих спеціалістів у школі вивчали російську літературну класику дуже побіжно. Крім цього, інколи наведені у наших примітках додаткові відомості, наприклад, про обставини написання художнього твору, здатні підсилити емоційний вплив наведеної цитати і тим глибше розкрити сутність психологічного явища, яке вона ілюструє. При перекладі літературних цитат ми здебільшого залучали переклади, здійснені класиками літератури.

У другій (меншій) серії наших приміток вказуються праці тих авторів, на які у тексті є посилання, але які в авторському списку літератури відсутні. Решта приміток стосується окремих тонкощів перекладу, термінології, уточнень та помічених друкарських помилок.

У кінці книги, «замість післямови», ми помістили полемічні замітки автора, які він опублікував порівняно недавно в окремій статті під назвою «Больові точки вітчизняної психології» (2008 р.). І хоча у цій статті йдеться про сучасну російську психологію,

висловлені автором спостереження, зауваження й пропозиції, без сумніву, будуть корисними й для нас. Не з усіма тезами автора теперішній психолог беззастережно погодиться, наприклад, із тим, що зрушення у бік ідеалізму безумовно шкідливі для психології. Проте одна з його тез цілить у саме «яблучко» — це необхідність ширшого вивчення індивідуальних відмінностей (диференціальна психологія) за допомогою психофізіологічних (апаратурних) методів. Аргументація автора має безпосередній стосунок і до проблеми мотивації, немовби ставлячи для читача нові маяки.

До авторського списку літератури ми додали доволі об'ємний перелік невідомих автору українських джерел із психології мотивації, а також джерел українською та російською мовами (підручників, монографій, статей, дисертацій), опублікованих уже після першого випуску книги у 2000 р.

Тетяна Тадеєва

ПЕРЕДМОВА АВТОРА

Проблема мотивації й мотивів поведінки і діяльності — одна зі стрижневих у психології. Б.Ф. Ломов, наприклад, зазначав, що у психологічних дослідженнях діяльності питанням мотивації і цілеутворення належить провідна роль. «Труднощі тут полягають у тому, — пише він, — що в мотивах і цілях найчіткіше проявляється системний характер психічного; вони є інтегральними формами психічного відображення. Звідки беруться і як виникають мотиви та цілі індивідуальної діяльності? Що то таке? Розробка цих питань має величезне значення не тільки для розвитку теорії психології, а й для вирішення багатьох практичних завдань» (Б.Ф. Ломов, с. 205).

Не дивно, що мотивації і мотивам присвячена велика кількість монографій, як вітчизняних (В.Г. Асеев, В.К. Вілюнас, В.І. Ковальов, О.М. Леонт'єв, М.Ш. Магомед-Емінов, В.С. Мерлін, П.В. Симонов, Д.М. Узнадзе, А.А. Файзуллаєв, П.М. Якобсон), так і зарубіжних авторів (Дж. Аткінсон, Г. Хол, К. Мадсен, А. Маслоу, Х. Хекхаузен та ін.).

Сила-силенна літератури з проблеми мотивації і мотивів супроводжується й розмаїттям поглядів на їхню природу, що спонукає окремих психологів впадати у надмірний песимізм і говорити про практичну неможливість вирішити проблему. Спільним недоліком існуючих поглядів і теорій є відсутність системного підходу до розгляду процесу мотивації, унаслідок чого будь-який фактор, що впливає на виникнення спонуки і прийняття рішення, оголошується мотивом. Дуже мало уваги (особливо у вітчизняній літературі) приділяється аналізу причин таких суттєвих розбіжностей дослідників у трактуванні сутності мотивації і мотивів; як правило, маємо або спрощений виклад поглядів інших авторів на проблему, або доволі поверхову критику всіх відмінних від власного поглядів, без пошуку та розвитку того раціонального, що є у підходах попередників. Тим часом неупереджений аналіз дає змогу помітити у різних гіпотезах і формулюваннях багато цінної інформації, яку можна використати для формування цілісної та несуперечливої концепції мотивації і мотивів.

У цій книзі я здійснив якраз таку спробу. В основу праці покладено інтегральний підхід до розгляду сутності та структури мотивації і мотиву, що усуває, як я сподіваюся, більшість наявних протиріч. Такий підхід дає змогу по-новому поглянути на низку положень, які видавалися аксіоматичними й непорушними у психології мотивації, а також обґрунтувати положення С.Л. Рубінштейна про те, що мотиви

утворюють ядро особистості людини. Таким чином, знаючи специфіку особистості, можна достатньо повно охарактеризувати мотиваційну сферу людини, а вивчаючи мотиваційну сферу, ми тим само вивчаємо й особистість.

Проблема мотивації викладена у книзі таким чином, щоб спонукати читача до роздумів, до критичного підходу при розгляді різних точок зору і, зрештою, до самостійного пошуку істини, оскільки багато із висловлених у книзі тез не можна вважати істиною в останній інстанції, а лише відображенням мого підходу до цієї проблеми, як спробу виявити протиріччя в існуючих концепціях і намітити шляхи для усунення цих протиріч.

Ця книга є розширеним перевиданням моєї книги, що вийшла раніше (*Ильин Е. П. Мотивы человека: теория и методы изучения.* — Киев: Вища школа, 1998. — 292 с.). У ній з'явилися нові розділи й параграфи¹⁾, в яких значна увага приділяється питанням формування мотивів за допомогою різноманітних психологічних та педагогічних прийомів, істотно розширений додаток, в якому подані методики вивчення мотивів.

Незважаючи на те, що ця книга виходить самостійним виданням, ідейно вона є продовженням викладу проблеми волі (довільного керування), розпочатого в іншій моїй книзі (*Ильин Е.П. Психология воли.* — СПб.: Изд-во «Питер», 2000). Власне, тут лише детально розглядається одна із функцій волі — самодетермінація.

Книга адресується психологам і тим, хто готує себе до цієї професії; фізіологам, що вивчають поведінку людини; педагогам, які хочуть краще орієнтуватися у цій проблемі і довідатися про те, які існують підходи для дослідження мотивації учнів.

Книга може бути корисною практикам (шкільним психологам, педагогам і всім, хто вивчає поведінку людини) ще й з тієї причини, що у її завершальній частині наведені методики для вивчення мотивів.

Книга містить науковий і побутовий словники термінів, які стосуються мотивації, а також список праць із цієї проблематики.

Євген Іллін

¹⁾ Зокрема, з'явилось два нових розділи: «Внутрішньоорганізована мотивація» і «Зовнішньоорганізована мотивація», в яких, як видно із заголовків, автор по-новому називає «внутрішню» і «зовнішню» мотивацію. Крім цього, розділ «Мотивація різних видів поведінки та діяльності» у новому виданні трансформувалася аж у п'ять окремих розділів (розділи 10–14). Водночас, у новому виданні суттєво скорочено нарис з історії вивчення детермінації поведінки людини й тварин. Тому у нашому виданні цей нарис відновлено за першим «київським» виданням 1998 р. (див. про це у першій примітці до розділу 1). — *Прим. перекл.*

1 СПОНУКАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ АКТИВНОСТІ (ПОВЕДІНКИ) ЛЮДИНИ І ТВАРИН

1.1. КОРОТКИЙ ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ ВИВЧЕННЯ ДЕТЕРМІНАЦІЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДИНИ І ТВАРИН¹⁾

Потребні теорії мотивації. Початок науковому вивченню причин активності людини і тварин, їхньої детермінації, поклали ще великі мислителі давнини — Аристотель, Геракліт, Демокрит, Лукрецій, Платон, Сократ, які вказували на «потребу» як на вчительку життя. Демокрит, наприклад, розглядав потребу як основну рушійну силу, котра не лише привела в дію емоційні переживання, а й зробила розум людини витонченим, дала змогу здобути мову і звичку до праці. Без потреб людина не змогла б вийти з дикого стану.

Геракліт детально розглядав спонукальні сили, потяги, потреби. На його думку, потреби визначаються умовами життя, тому свині радіють бруду, осли надають перевагу не золоту, а соломі, птахи купаються в пилузі та попелі тощо. Говорячи про зв'язок спонукальних сил і розуму, Геракліт зазначав, що будь-яке бажання можна купити ціною «психеї», тому зловживання жаданням призводить до її ослаблення. Водночас поміркованість у задоволенні потреб сприяє розвиткові та вдосконаленню інтелектуальних здібностей людини.

Сократ писав про те, що кожній людині властиві потреби, бажання, прагнення. При цьому головне не в тому, якими є прагнення людини, а в тому, яке місце вони займають у її житті. Людина не може перебороти свою природу і вийти з-під залежності від інших людей, якщо вона не в змозі керувати своїми потребами, бажаннями та поведінкою. Люди, які не здатні приборкувати свої спонуки, є рабами тілесних пристрастей і зовнішньої дійсності. Тому людина повинна прагнути до мінімізації потреб і задовольняти їх тільки тоді, коли вони стають справді нагальними. Усе це наблизило б людину до богоподібного стану, і головні зусилля волі та розуму вона змогла б спрямовувати на пошук істини й сенсу життя.

У Платона потреби, потяги і пристрасті утворюють «хтиву», або «нижчу», душу, яка подібна на череду й потребує керівництва з боку «розумної та шляхетної душі».

¹⁾ Значну частину цього параграфа у нашому перекладі займають фрагменти, перенесені сюди з інших розділів. Саме такий концентрований історичний екскурс подавав автор у першому («кїївському») виданні, і нам такий підхід видався доцільнішим. — *Прим. перекл.*

Аристотель зробив значний крок уперед в поясненні механізмів поведінки людини. Він вважав, що прагнення завжди пов'язані з метою, в якій у формі образу або думки представлений об'єкт, що має для організму корисне чи шкідливе значення. З іншого боку, прагнення визначаються потребами і пов'язаними з ними відчуттями задоволення й невдоволення, функція яких полягає в тому, аби повідомляти та оцінювати придатність або непридатність даного об'єкта для життя організму. Таким чином, будь-який вольовий рух та емоційний стан, що визначають активність людини, мають природну основу.

Близькими до цих поглядів були й погляди Лукреція. Джерелами волі, вважав він, є бажання, що впливають із потреб, і зовнішні об'єкти, які задовольняють ці потреби і представлені в душі у вигляді образів. В окремих випадках образи предметів, які ведуть до задоволення потреб, можуть викликатися не безпосереднім впливом самого об'єкта, а породжуватися бажанням, яке було пов'язане із цим предметом раніше. Бажання і чуттєві образи речей ведуть до утворення образів, або «привидів руху», які потім переходять у реальні дії. А остаточний вибір того або іншого поведінкового акту визначається розумом, головна функція якого полягає у зіставленні та доборі результатів уяви.

Таким чином, філософи давньої Греції і Риму досягли значних успіхів у розумінні детермінації (причинності) поведінки людини. Однак їхній раціоналізм як філософська течія мав і значні недоліки. Людину вони уявляли як унікальну істоту, що не має нічого спільного з тваринами. Тільки вона, наділена розумом, мисленням і свідомістю, має свободу вибору дій. Мотивація, детермінація поведінки із цих позицій пов'язувалася лише з розумом та волею.

На поведінку тварин поширювалися погляди, які відображають ірраціоналізм: поведінка тварин невилна, нерозумна, нею керують неусвідомлювані біологічні сили, що спричинені біологічними потребами. Невипадково стоїки — представники однієї із філософських течій — ввели поняття «інстинкт».

Боротьба цих двох поглядів на сутність і походження мотивації людини і тварин продовжувалася аж до середини ХІХ ст. Це була боротьба довільного й мимовільного, волюнтаризму і необхідності. Довільність і волюнтаризм відображали зв'язок із душею як психологічним механізмом управління поведінкою людини, а мимовільність і необхідність — із матеріалістичним трактуванням причинності, з рефlekсами.

Початок рефлeкторному підходу до вивчення детермінації поведінки поклав французький учений Рене Декарт (перша половина ХVІІ ст.). Вихідною тезою у поясненні дій людини і тварин стало для нього положення про машиноподібний характер їхньої поведінки. Однак машиноподібність, рефлекс Декарт пов'язував лише з неусвідомлюваними (тілесними) функціями, до яких, до речі, він відносив і психічні функції (відчуття, сприймання, уявлення, пам'ять, уяву, афекти). Власне психічним Декарт вважав лише те, що пронизується розумом або усвідомлюється мислячою субстанцією. Наявність двох субстанцій (тілесної й духовної) призвело до психофізичного паралелізму в трактуванні механізмів управління життєдіяльністю і поведінкою людини, існування двох незалежних один від одного механізмів, що інколи вступають у взаємодію. Місцем зустрічі духовного й тілесного Декарт вважав шишкоподібну залозу — на його думку, орган мислячої субстанції.

Загалом у поведінці й діяльності людини Р. Декарт виокремив три рівні: безумовно-рефлeкторні акти, пристрасті душі та сприймання і, нарешті, мислення та воля, з якими пов'язано здійснення довільних актів.

Висновки

При сумарному рівні за всіма шкалами 30 балів і вище — в людини дуже високий рівень емпатії; 29–22 балів — середній; 21–15 — занижений; менше 14 балів — дуже низький.

Методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребній сфері»

Методика розроблена О.Ф. Потьомкіною і містить декілька шкал. Нижче ми описуємо дві з них — А і Б.

Шкала А

Виявлення установок, спрямованих на «альтруїзм—егоїзм»

Інструкція

Уважно прочитайте запитання і відповідайте на них «так» чи «ні», залежно від тенденції поведінки, характерної для вас в описаній ситуації.

Текст опитувальника

1. Вам часто говорять, що ви більше дбаєте про інших, ніж про себе?
2. Вам легше просити за інших, ніж за себе?
3. Вам важко відмовити людям, коли вони вас про що-небудь просять?
4. Ви часто намагаєтеся допомогти людям, коли у них трапилася біда або неприємності?
5. Для себе ви робите що-небудь з більшим задоволенням, ніж для інших?
6. Ви прагнете зробити якомога більше для інших людей?
7. Ви переконані, що найбільша цінність у житті — жити для інших людей?
8. Вам важко змусити себе зробити що-небудь для інших людей?
9. Ваша особлива риса — безкорисливість?
10. Ви переконані, що турбота про інших часто йде на шкоду собі?
11. Ви осуджуєте людей, які не вміють потурбуватися за себе?
12. Ви часто просите людей зробити що-небудь з корисливою метою?
13. Ваша особлива риса — це прагнення допомогти іншим людям?
14. Ви вважаєте, що спочатку людина має турбуватися про себе, а вже потім про інших?
15. Ви зазвичай багато часу приділяєте своїй персоні?
16. Ви переконані, що для інших не потрібно занадто натрудуватися?
17. Для себе у вас зазвичай не вистачає ні сил, ні часу?
18. Вільний час ви присвячуєте лише своїм захопленням?
19. Ви можете назвати себе егоїстом?
20. Ви здатні докладати максимум зусиль лише за суттєву винагороду?

Обробка результатів

Ключ до опитувальника: по 1 балу проставляється за відповіді «так» на запитання 1–4, 6, 7, 9, 13, 17, а також за відповіді «ні» на запитання 5, 8, 10–12, 14–16, 18–20. Потім підраховується загальна сума балів.

Висновки

Чим більшою є набрана сума балів від 10, тим більше у суб'єкта виражений альтруїзм, бажання допомагати людям. І, навпаки, чим ця сума менша від 10, тим більше у суб'єкта виражена егоїстична тенденція.

Шкала Б
Виявлення установок на «процес діяльності» –
«результат діяльності»

Інструкція

Уважно прочитайте запитання і відповідайте на них «так» чи «ні», залежно від тенденції поведінки, характерної для вас в описаній ситуації.

Текст опитувальника

1. Сам процес виконуваної роботи захоплює вас більше, ніж її завершення?
2. Для досягнення мети ви зазвичай не шкодуєте сил?
3. Ви зазвичай довго не наважуєтесь почати робити те, що вам нецікаво, навіть якщо це необхідно?
4. Ви впевнені, що у вас вистачить наполегливості, аби завершити будь-яку справу?
5. Завершуючи цікаву справу, ви часто шкодуєте за тим, що вона вже завершена?
6. Вам більше імпонують люди, здатні досягати успіху, ніж просто добрі та чуйні?
7. Ви відчуваєте задоволення від гри, у якій не важливий результат?
8. Ви вважаєте, що успіхів у вашому житті більше, ніж невдач?
9. Ви більше поважаєте людей, здатних захопитися справою по-справжньому?
10. Ви часто завершуєте роботу всупереч несприятливим обставинам, браку часу, додатковим перешкодам?
11. Ви часто розпочинаєте одночасно багато справ і не встигаєте довести їх до кінця?
12. Ви вважаєте, що маєте достатньо сил, аби розраховувати на успіх у житті?
13. Чи можете ви захопитися справою настільки, щоб забути про час і про себе?
14. Вам часто вдається довести розпочату справу до кінця?
15. Чи буває так, що, захоплюючись деталями, ви не можете завершити розпочату справу?
16. Ви уникаєте зустрічей із людьми, які не мають ділових якостей?
17. Ви часто завантажуєте свої вихідні або відпустку роботою через те, що потрібно щось зробити?
18. Ви вважаєте, що головне у будь-якій справі — результат?
19. Погоджуючись на яку-небудь справу, ви замислюєтесь над тим, наскільки вона є для вас цікавою?
20. Прагнення до результату в будь-якій справі — ваша особлива риса?

Обробка результатів і висновки

За кожну ствердну відповідь на запитання опитуваний отримує 1 бал. Сума балів за ствердні відповіді на непарні запитання (1, 3, 5, 7 і т. д.) відобразатиме орієнтацію суб'єкта на процес діяльності, а сума балів за відповіді на парні запитання — орієнтацію на результат.

Методика «Ціннісні орієнтації»

Адаптований варіант методики, розробленої М. Рокичем, слугує для дослідження системи цінностей особистості. Автор розподіляє ці цінності на термінальні, або цінності-цілі, та інструментальні, або цінності-засоби. Термінальні цінності він визначає як переконання у тому, що певна кінцева мета індивідуального існування (наприклад, щасливе сімейне життя, мир у всьому світі) із власного і суспільного погляду заслуговує на те, аби до неї прагнути; інструментальні цінності він визначає як переконання в тому, що якийсь спосіб дії (наприклад, чесність, раціоналізм) є як із власного, так і з суспільного погляду пріоритетним у будь-яких ситуаціях.

А Ян Стреляу та Анджей Краєвські (1974)¹⁾, ставлячи запитання: «Чи зумовлюють певні властивості темпераменту можливість досягнення кращих результатів, і навпаки? Чи існують властивості темпераменту, які перешкоджають досягненню результатів діяльності певного рівня?», давали на них заперечну відповідь.

Одержані за останні десятиліття дані в лабораторіях В.С. Мерліна, К.М. Гуревича, Е.А. Голубевої і в нашій з навчальної та спортивної сфер діяльності переконливо свідчать про вплив типологічних особливостей властивостей нервової системи на здібності, схильності до вибору виду й стилю діяльності, а через них і на успішність діяльності. Це дає підставу прогнозувати всі ці особливості і з урахуванням цього здійснювати професійну орієнтацію та відбір. Виявлено роль природжених біологічних особливостей і в соціальній поведінці людини: лідерстві, делінквентній поведінці.

На жаль, на практиці це реалізуються погано, особливо стосовно професійної діяльності. Це є наслідком як нехтування працівниками профконсультативних відділів диференціально-психофізіологічними методиками, так і тієї обставини, що диференціальна психофізіологія трудової діяльності як наукова галузь розроблена мало. Єдиною вітчизняною монографією, у якій розглядаються диференціально-психофізіологічні питання професійної діяльності (на рівні того фактичного матеріалу, який був у 70-х рр. ХХ ст.) залишається книга К.М. Гуревича (1970)²⁾. Щоправда, слід відзначити й розділ у книзі «Нарис теорії темпераменту» (Перм, 1973)³⁾, написаний В.С. Мерліним і присвячений впливові особливостей темпераменту на трудову діяльність.

Вивчення цих питань дуже важливе для комфортного існування людини, оскільки значна частина нашого життя присвячена професійній діяльності. Можна навіть сказати, що від правильного вибору цієї діяльності і від її ефективного здійснення залежить щастя людини, її становище в суспільстві, матеріальний добробут, фізичне та психічне здоров'я. Тим часом практика засвідчує, що перший вибір професії, здійснюваний людиною у молодому віці, часто з натхнення, виявляється невдалим. Багато хто не наважується змінити професію, особливо якщо це пов'язано із здобуттям другої вищої освіти, і змушений упродовж десятиліть виконувати роботу, яка йому не до душі. Про яке психічне здоров'я можна вести мову у цьому разі?

Диференціальна психофізіологія професійної діяльності якраз і повинна зменшити кількість помилок, що допускаються при виборі професійної діяльності і стилю (способів) її виконання. Однак для цього потрібне широке впровадження отриманих у її сфері відомостей у практику профорієнтації і відбору, а це залежить від відповідної підготовки психологів на кафедрах психології праці. На жаль, якраз отут і виникають найбільші труднощі. Адже в більшості вишів відсутня апаратурна оснащеність для діагностики типологічних особливостей властивостей нервової системи. А ті опитувальники для діагностики властивостей нервової системи, які часто використовуються замість апаратурних методик, не можуть відобразити справжньої картини, оскільки стосуються поведінкових характеристик, обумовлених комплексом типологічних осо-

¹⁾ Стреляу Я., Краевски А. Индивидуальный стиль деятельности и сила нервной системы / Психофизиологические вопросы становления профессионала / Под ред. К. М. Гуревича. — Т. 1. — М.: Сов. Россия, 1974. — С. 170 – 186. — Прим. перекл.

²⁾ Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы. — М.: Наука, 1970. — Прим. перекл.

³⁾ Очерк теории темперамента. 2-е изд. / Под ред. В.С. Мерлина. — Пермь, 1973. — Прим. перекл.

бливостей, а не певною однією властивістю нервової системи. Крім цього, поведінкові характеристики багато в чому залежать від впливу соціальних чинників, виховання.

Інтегральне вивчення особистості та спроби виявити інтегральність особистості часто зводяться до кореляційного й факторного аналізу (втім, при цьому слово «аналіз» у більшості випадків стає зайвим, оскільки саме аналіз виявлених зв'язків (де причина, а де наслідок) якраз відсутній). При цьому, звичайно, стає немовби не обов'язковим і навіть зайвим якісний аналіз отриманих даних, оскільки кореляційний і факторний аналіз здійснюються за допомогою програм, закладених у комп'ютерах. Такий схоластичний підхід до отриманих результатів дослідження повністю нівелює відмінності між особистостями, перетворюючи випробовуваних на якусь безформну середньостатистичну масу. Тут вже не до диференційованого підходу і не до різних нюансів. Всі перетворюються на «радянський народ», як це було ще не так давно.

Не можна не відзначити, що знову стало модним говорити про душу, про духовні здібності — поняття, які використовуються замість давно утверджених матеріалістичних понять. При цьому поняття «духовні здібності», «душа» психологами нерідко використовуються із спекулятивною метою, лише для піару. Наприклад, у матеріалах останнього з'їзду психологів Росії опубліковані тези під назвою «Вимірювання душі», хоча автор веде мову про підходи до вимірювання психічних процесів. Сам матеріалістичний світогляд виявився дискредитованим, немодним, і лунають заклики до його витравлювання із нашої свідомості. Деякі психологи пропонують у пошуках істини повернутися до дуалізму Декарта: матеріальне може породжувати лише матеріальне, а джерелом ідеального може бути тільки ідеальне. Як наслідок, розбід і хитання у матеріалістичній психології в питаннях термінології, стосовно співвідношення біологічного й соціального, природженого й набутого доповнюються новою проблемою — вибором між матеріалістичним та ідеалістичним трактуванням психіки.

Воістину, все у цьому світі розвивається по спіралі (і в цьому разі матеріалісти мають рацію), а будь-яка історія (включаючи й історію розвитку психології) учить лише тому, що нічому не учить. Отже, почнемо все спочатку?

ЛІТЕРАТУРА¹⁾

- Абрамова Г. С.* Нравственный аспект мотивации учебной деятельности подростков // Вопросы психологии. — 1985. — № 6.
- Абульханова-Славская К. А.* Деятельность и психология личности. — М., 1980.
- Авдеева Н. Н.* Изучение относительной побудительной силы осознаваемых мотивов различной временной перспективы // Вопросы психологии. — 1976. — № 5.
- Авидон И. Ю.* Интерес к иностранному языку в мотивах интеллектуальной эмиграции // Ананьевские чтения — 98: Тезисы научно-практической конференции. — СПб., 1998.
- Азаров В. Н.* Стиль действия: импульсивность управляемость // Вопросы психологии. — 1981. — № 3.
- Азаров В. Н.* Структура импульсивного и рефлексивно-волевого стилей действия // Вопросы психологии. — 1988. — № 3.
- Айламазьян А. М.* Выбор мотивов деятельности: теоретические аспекты проблемы и экспериментальное изучение // Вопросы психологии. — 1990. — № 1.
- Акулина Н. Н.* Влияние общего интеллекта и мотивации на успешность усвоения знаний // Ананьевские чтения — 99: Тезисы научно-практической конференции. — СПб., 1999.
- Алексеев В. А.* Развитие самосознания на рубеже подросткового и юношеского возрастов: Автореф. дис. ...канд. — М., 1965.
- Амбрумова А. Г., Постовалова Л. И.* Мотивы самоубийств // Социологические исследования. — 1987. — № 6.
- Ананьин С. А.* Интерес по учению современной психологии и педагогики. — Киев, 1915.
- Ангуладзе Т. Ш.* Проблема мотивации в теориях установки и деятельности // Развитие эргономики в системах дизайна: Тезисы докладов Всесоюзной конференции. — Боржоми, 1979.
- Андреева Т. В.* Социальная психология семейных отношений. — СПб., 1998.
- Анохин П. К.* Очерки по физиологии функциональных систем. — М., 1975.
- Антонова Г. И., Хрусталева Н. В.* Особенности внушаемости детей дошкольного и младшего школьного возраста // Вопросы психологии. — 1981. — № 3.
- Анциферова Л. И.* Методологические и теоретические проблемы психологии. — М., 1969.
- Арестова О. Н., Бабанин Л. Н., Тихомиров О. К.* Компьютерный анализ мотивации мыслительной деятельности: возможности и ограничения // Вопросы психологии. — 1988. — № 5.

¹⁾ Це — авторський список літератури, складений на момент першого російського випуску книги у 2000 р. По закінченню цього списку подається доповнення перекладача, яке містить джерела, опубліковані українською і російською мовами після вказаного терміну, а також невідомі, очевидно, автору раніше українські джерела. — *Прим. перекл.*

- Аристотель*. О душе. — М., 1937.
- Асеев В. Г.* Мотивация поведения и формирование личности. — М., 1976.
- Ахундов Р. А.* Исследование двигательной активности (основных локомоций) учащихся начальной школы: Автореф. дис. ...канд. — М., 1970.
- Бадоев Т. Л.* Динамика структуры мотивов трудовой деятельности: Автореф. дис. ...канд. — Ярославль, 1988.
- Баканов Е. Н., Иванников В. А.* О природе побуждения // Вопросы психологии. — 1983. — № 4.
- Баланчивадзе Л. В.* Мотивация музыкально-исполнительской деятельности // Вопросы психологии. — 1983. — № 6.
- Бамбурова Л. И.* Мотивация совместной музыкальной деятельности юношеских групп: Психология воспитания в первичном коллективе. — Ярославль, 1985.
- Бауэр Т.* Психическое развитие младенца. — М., 1979.
- Белозерова Л. И.* Основы теории и методики воспитательной работы школы с трудными детьми. — Киров, 1992.
- Белохвостова С. В.* Мотивы общения подростков с родителями / Личность в системе общественных отношений. — Ч. 4 // Тезисы научных сообщений советских психологов к VI Всесоюзному съезду Общества психологов СССР. — М., 1983.
- Березовин Н. А., Коломинский Я. Л.* Учитель и детский коллектив. — Минск, 1975.
- Бехтерев В. М.* Внушение и его роль в общественной жизни. — СПб., 1908.
- Бибрих Р. Р.* Из истории проблемы детерминизма в психологии мотивации // Вестник МГУ. Серия 14: Психология. — 1978. — № 2.
- Бибрих Р. Р., Васильев И. А.* Особенности мотивации и целеобразования в учебной деятельности студентов младших курсов // Вестник МГУ. Серия 14: Психология. — 1987. — № 2.
- Бибрих Р. Р., Орлов А. Б.* Мотивация и целеобразование в поведении с закономерным и случайным исходом // Вопросы психологии. — 1985. — № 1.
- Бижу У., Байер Д.* Некоторые методологические достижения функционального анализа процесса развития ребенка: Изучение развития и поведения детей. — М., 1966.
- Блейхер В. М.* Клиническая патопсихология. — Ташкент, 1976.
- Блонский П. П.* Психология желаний // Вопросы психологии. — 1965. — № 5.
- Бобнева М. И.* Социальные нормы и регуляция поведения. — М., 1978.
- Бобровицкая С. В.* Некоторые особенности мотивации поступления в педагогический вуз // Психологическая служба образования: Материалы докладов конференции в г. Сочи. — СПб., 1997.
- Богуш Н. Р.* О влиянии различных форм внешнего стимулирования на эффективность движений и действий // Проблемы психологии спорта. — М., 1962.
- Божович Л. И.* Личность и ее формирование в детском возрасте. — М., 1968.
- Божович Л. И.* Изучение мотивации поведения детей и подростков. — М., 1972.
- Боровский В. М.* Введение в сравнительную психологию. — М., 1927.
- Братусь Б. С.* Аномалии личности. — М., 1988.
- Брентано Л.* Опыт теории потребностей. — Казань, 1921.
- Брунер Дж.* О познавательном развитии: Исследование развития познавательной деятельности. — М., 1971.
- Бурменская Г. В., Карабанова О. А., Лидерс А. Г.* Возрастно-психологическое консультирование: Проблемы психического развития детей. — М., 1990.
- Бызова В. М.* Психология этнических различий в самосознании коми и русских. — Сыктывкар, 1997.
- Бюлер К.* Духовное развитие ребенка. — М., 1924.
- Вайсман Р. С.* К проблеме развития мотивов и потребностей человека в онтогенезе // Вопросы психологии. — 1973 а. — № 6.
- Вайсман Р. С.* Развитие мотивационной сферы человека в старшем возрасте: Автореф. дис. ...канд. — М., 1973 б.
- Валуева М. Н.* Произвольная регуляция вегетативных функций организма. — М., 1967.
- Ванек Д., Ман Ф.* Профессиональная подготовка учителей и проблемы формирования мотивации достижения и контроля действий // Вопросы психологии. — 1989. — № 3.

- Васильков А. М., Иванов С. С.* Динамика мотивационных установок к профессии военного врача в процессе обучения в военно-медицинском вузе // *Ананьевские чтения – 97: Тезисы научно-практической конференции.* — СПб., 1997.
- Васильев И. А., Магомед-Эминов М. Ш.* Мотивация и контроль за действием. — М., 1991.
- Василук Ф. Е.* Психология переживания. — М., 1984.
- Введенский Н. Е.* Условия продуктивности умственной работы / *Сеченов И. М., Павлов И. П., Введенский Н. Е.* Физиология нервной системы: Избранные труды. — Кн. 2, вып. 3. — М., 1952.
- Веденов А. В.* Личность как предмет психологической науки // *Вопросы психологии.* — 1956. — № 1.
- Веденов А. В.* Вопросы коммунистического воспитания и психологическая наука // *Вопросы психологии.* — 1963. — № 4.
- Веденов А. В.* Потребность в общении // *Советская педагогика.* — 1967. — № 9.
- Вереникина И. М., 1984.* Цит. по: *Фельдштейн Д. И.* Проблемы возрастной и педагогической психологии. — М., 1995.
- Викуллова Л. В.* Исследование уровня притязаний у детей-олигофренов // *Вопросы экспериментальной патопсихологии.* — М., 1965.
- Виллюнас В. К.* Психологические механизмы биологической мотивации. — М., 1986.
- Виллюнас В. К.* Психологические механизмы мотивации человека. — М., 1990.
- Вичев В.* Мораль и социальная психика. — М., 1978.
- Вишневская Н. И.* О факторах, привлекающих школьников в неформальные уличные группы // *Психология общения и проблемы коммунистического воспитания: Тезисы докладов.* — Омск, 1981.
- Власова Н. Н.* Изучение особенностей доминирования мотивов у детей младшего школьного возраста // *Вопросы психологии.* — 1977. — № 1.
- Вовчик-Блаkitная Е.* Детские контакты и их мотивы // *Школьное воспитание.* — 1988. — № 6.
- Вовчик-Блаkitная М. В.* Мотивационный аспект развития учебной деятельности студентов // *Воспитание, обучение, психическое развитие: Тезисы докладов к IV Всесоюзному съезду Общества психологов СССР.* — Ч. 2. — М., 1983.
- Водопьянова Н. Е., Серебрякова А. Б., Старченкова Е. С.* Синдром «психического выгорания» в управленческой деятельности // *Вестник СПбГУ. Серия 6.* — 1997. — Вып. 2 (13).
- Волков Б. С.* Мотивы преступлений. — Казань, 1982.
- Воробьева К. И.* Отечественная библиологическая психология: история, состояние, перспективы. — СПб., 1996.
- Войтонис Н. Ю.* Проблема мотивов поведения и ее изучение // *Психология.* — Т. 2, вып. 2. — М.—Л., 1929.
- Войтонис Н. Ю.* Экспериментальное изучение генетически первичных форм мотивации поведения: Инстинкты и навыки. [Госин-т психологии]. — М., 1935.
- Всеволодова Ю. В.* Особенности постановки целей деятельности на разных этапах спортивной карьеры // *Ананьевские чтения – 97: Тезисы научно-практической конференции.* — СПб., 1997.
- Вундт В.* Очерки психологии. — СПб., 1897.
- Выготский Л. С.* Избранные психологические исследования. — М., 1956.
- Выготский Л. С.* Собрание сочинений: в 6-ти томах. — Т. 4. — М., 1984.
- Выготский Л. С.* Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства // *Собрание сочинений: в 6-ти томах.* — Т. 5. — М., 1983.
- Гаврилова Т. П.* Эмпатия и ее особенности у детей младшего и среднего школьного возраста: Автореф. дис. ...канд. — М., 1977.
- Гаврилова Т. П.* Анализ эмпатийных переживаний младших школьников и младших подростков: Психология межличностного познания. — М., 1981.
- Галигузова Л. Н.* К вопросу о происхождении и специфике потребности в общении со сверстниками у детей раннего возраста // *Новые исследования в психологии.* — 1980. — № 2.
- Гебос А. И.* Психологические условия формирования положительной мотивации к учению // *Воспитание, обучение, психическое развитие: Тезисы докладов к V Всесоюзному съезду психологов СССР.* — Ч. 1. — М., 1977.

- Невдача, вплив 293–295
 Неврастенія 303
 Невроз нав'язливих станів 303
 Невротичні розлади 302–305
 Негативізм 96
 Незалежність 97
 Необхідність 30–34, 51, 98, 184
 Несвідоме 14, 120–121, 302–305
 Нестача 23–25, 37, 59, 62, 72–73
 Норма взаємності 214
 — соціальної відповідальності 213
 Норувистість 181
 Обдумування 123, 127–128
 Обіцянка 185
 Одержимість 156
 Оперативний спокій 47
 Особистісний смисл 109, 112, 116
 Особистісні диспозиції *див.* Мотиви, як стійкі властивості
 Осуд 289, 290
 Переживання 30
 Переконання 87–90
 Перспектива, вплив 298–299
 Перфекталізм 211
 Підпорядкування групі 95
 Підстава для дії, вчинку 60, 208
 Поведінка
 агресивна *див.* Мотивація, поведінки агресивної
 аддиктивна *див.* Мотивація, поведінки аддиктивної
 девіантна *див.* Мотивація, поведінки девіантної
 делінквентна *див.* Мотивація, поведінки делінквентної
 егресивна *див.* Мотивація, поведінки егресивної
 з відхиленням *див.* Мотивація, поведінки девіантної
 злочинна *див.* Мотивація, поведінки делінквентної
 нормативна *див.* Мотивація, поведінки нормативної
 просоціальна *див.* Мотивація, поведінки просоціальної
 соціальна *див.* Мотивація, поведінки нормативної
 суїцидальна *див.* Мотивація, поведінки суїцидальної
 Повинність 50, 67, 80, 85, 97, 110–111, 132, 137, 160, 269, 276
 Повнота усвідомлення 117
 Покарання 185–186
 Полімотивація 112–114
 Порушення мотивації
 абулія 306
 анорексія 306
 булімія 306
 дитячий аутизм 306
 при затримці психічного розвитку 310
 при психастенії 307
 при розумовій відсталості 307
 Почуття обов'язку 51, 184
 Пошукова активність 72–76
 Привід 141
 Потреби 11, 12, 15–20, 23, 68, 70–89, 97–102, 104–105, 145–146, 150–152
 актуалізація 52, 53
 біологічні 37, 38, 40, 41, 44, 45, 48, 72, 77, 110, 111
 в активності 192
 в афіліації 176, 203, 204
 в емоційній розрядці 41
 визначення 33, 39
 вторинні 40, 41, 202
 в увазі, любові 176, 203, 204
 дітей 192, 201
 домінуючі 191, 192, 198
 духовні 42, 43
 еквіваленти 26
 екзогенні 37
 ендогенні 37
 естетичні 192, 193
 знані 29, 30, 132
 ідея потреби 36
 індивідуальна вираження 44
 інтелектуальний компонент 39
 класифікації 42, 44
 комунікативні *див.* Потреби у спілкуванні
 матеріальні 42, 282
 невротичні 44
 ненасичувані 28
 неусвідомлювані 37
 опредметнені 24
 органічні 37
 особистості 36, 37, 39
 інтелектуальний компонент 39
 пасивні 39
 первинні 40–42
 передбачувані 31
 переживання 37
 підпорядкованість 178

- Потреби (продовження)*
 пізнавальні 41, 75
 породження 53
 психічна компонента 38
 психогенні 15, 43
 соціальні 37, 40, 42, 43
 стадії (етапи) розвитку 41
 суспільства 51
 у враженнях 229
 у діяльності 32
 у захисті «Я-концепції» 218
 у компетентності 47
 у повазі 184, 192, 219
 у розвитку 24
 у самовдосконаленні 24
 у самореалізації 193
 усвідомлювані 37
 у співпереживанні 41
 у спілкуванні 199–204
 у справедливості й щедрості 193
 формування 41–42
 характеристики 44
 ядро 49
 як відображення в свідомості потреби 25, 56
 як відсутність блага 23
 як дефіцит *див.* Потреби, як нестача
 як звички 158
 як необхідність 30–35
 як нестача 23–25
 як об'єктивне відношення між суб'єктом і світом 32
 як пізнавальний інтерес 163, 164
 як потяг 147, 149, 150
 як предмет задоволення 25
 як системна реакція особистості 36
 як стан 34, 35, 37, 38
 як цінність 27
- Передбачення наслідків 76, 111
 Передчуття 37, 189, 213
 Потребна ситуація 34
 Потребне збудження 49, 70
 — напруга 44, 46, 49, 117, 118
 — спонука 46, 49
 — стан 30, 31, 35
- Потребний блок 109, 110, 111
 — цикл 49
- Потребні відношення 33
 — зв'язки 49
- Потяг 9, 11, 14–17, 20–21, 64, 67–69, 128, 131, 145–156, 162, 232, 302–307
 Похвала 289, 290
- Прагнення 147
 до досягнення успіху *див.* Мотив досягнення
- Предмет задоволення потреби 25
 Привабливість 55
 діяльності 159, 296–298
 об'єкта 101, 296
- Привід 141
 Прийняття рішень 80, 87, 97, 106, 110, 127, 138, 139
- Примус 99, 100, 105
 Принцип мотиваційного забезпечення 259
 Пристрасть 156
 Присутність інших людей, вплив 293
 Прогнозування 67, 238, 299–300
 Проекція 302
 Пропозиція 87
 Професійне самовизначення 196, 256, 299
 Прохання 86, 87
 Регресія 302
 Рефлекси 149
 Рівень домагань 73, 78, 110, 174, 309
 Рішучість 78, 139–140
- Самозаборона 222
 Самонавіювання 222
 Самонаказ 223
 Самоосуд 222
 Самооцінка 220, 221
 Самопереконавання 222
 Самопідбодрювання 222
 Самоповага 29
 Самопримус 222
 Самостимулювання 222
- Свавілля 173
 Світогляд 190
 Сила волі 134
 Сила мотиву 117–119, 285, 289
 Скептицизм 139
 Сором'язливість 205–207
- Співпереживання 214
 Соціальні норми 210
 Соціально-психологічний клімат 295
 Співчуття 214, 215
 Спілкування *див.* Мотивація спілкування
 Спонука 20–21, 48–49
 актуалізація 78–80
 знак 66–67
 усвідомлення 68
 формування 70
 форми 67
- Спонукальна сила речей 54
 Спрямованість мотиву 117

- Спрямованість особистості 170
 види 171
 вікові особливості 193–195
- Ставлення 29, 61, 219
 до грошей 291–292
- Статеві відмінності *див.* Мотивація, статеві відмінності
- Стилі керівництва 106
- Стимули 15–19, 79, 98
 зовнішні 47, 59, 61, 66, 84, 85
 другосигнальні 84, 84
 внутрішні 66, 73
- Стимулювання 84
- Стійкість мотиву 117, 119
- Страх 66–67
- Структура мотиву 109, 111
 вікові особливості 197, 206
- Сублімація 302
- Суб'єктивна вірогідність досягнення успіху 75
- Сугерент *див.* Адресат впливу
- Сугестор 91–94
- Сумнів 139
- Суспільна увага 295–296
- Схильність 157–158
- Теорії мотивації
 біологізаторські 16
 бихевіористські 15
 гештальт-підхід 71
 когнітивні 15
 потрібні 9
 психоаналітичні 14
- Упевненість у правильності вибору 117
- Упертість 182, 190
- Успіх, вплив 293–294
- Установки 17, 34, 49, 184, 185, 220–221, 251, 324
- Феномен «соціального гальмування» 210
- Формування програми дій 70
- Фрустрація 232
- Хибна згода 319–320
- Хотіння 145–148
- Цілі, мета 68, 71, 96–98, 221
 абстрактні 72
 вибір 75, 76
 градієнт 118, 298
 зміст 77
 конкретні 76, 298–299
 потрібні 110
 при патології 307–308
 рівень 77
 спілкування *див.* Мотивація спілкування, цілі
 укладання шлюбу 216
 у спорті 282–283
 уявні 76
 як складний образ 76
- Цільовий блок 110, 111
- Цінність 14, 27, 73, 140, 191, 224

ЗМІСТ

Передмова перекладача	3
Передмова автора.....	7
Розділ 1. СПОНУКАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ АКТИВНОСТІ (ПОВЕДІНКИ) ЛЮДИНИ І ТВАРИН.....	9
1.1. Короткий екскурс в історію вивчення детермінації активності людини і тварин.....	9
1.2. Схожості та розбіжності в детермінації поведінки тварин і людини.....	17
1.3. Труднощі у вивченні мотивації і мотивів людини.....	20
Розділ 2. ПОТРЕБА ЯК ВНУТРІШНІЙ СПОНУКАЧ АКТИВНОСТІ ЛЮДИНИ.....	23
2.1. Трагування потреби як нестачі.....	23
2.2. Потреба як предмет задоволення нестачі.....	25
2.3. Трагування потреби як відсутності блага. Потреба як цінність.....	27
2.4. Потреба як необхідність.....	30
2.5. Потреба як стан.....	34
2.6. Потреба особистості як системна реакція.....	36
2.7. Вторинні потреби особистості.....	40
2.8. Етапи формування потреби особистості.....	41
2.9. Класифікація потреб.....	42
2.10. Характеристики та індивідуальне вираження потреб.....	44
Розділ 3. МОНІСТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО СУТНІСТЬ МОТИВУ	46
3.1. Мотив як потреба.....	46
3.2. Мотив як мета (предмет задоволення потреби).....	51
3.3. Мотив як спонука.....	55
3.4. Мотив як намір.....	57
3.5. Мотив як стійкі властивості (особистісні диспозиції).....	58
3.6. Мотив як стан.....	59
3.7. Мотив як формулювання.....	60
3.8. Мотив як задоволеність.....	61
Розділ 4. МОТИВАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС	63
4.1. Трагування терміна «мотивація».....	63
4.2. Екстринсивна та інтринсивна мотивація.....	65
4.3. Про позитивну й негативну мотивацію.....	66
4.4. Стадіальність мотиваційного процесу.....	68
Розділ 5. ВНУТРІШНЬООРГАНІЗОВАНА МОТИВАЦІЯ	72
5.1. Мотивація, обумовлена потребами особистості.....	72
5.2. Мотиватори.....	80
5.3. «Вкорочена» мотивація. Автоматизовані та імпульсивні («немотивовані») дії і вчинки.....	81
Розділ 6. ЗОВНІШНЬООРГАНІЗОВАНА МОТИВАЦІЯ.....	84
6.1. Мотивація, обумовлена зовнішніми другосигнальними стимулами.....	84
6.2. Неімперативні прямі форми зовнішньої організації мотиваційного процесу.....	86
6.3. Зовнішнє навіювання як засіб психологічного впливу на процес формування мотиву.....	91
6.4. Імперативні прямі форми організації мотиваційного процесу.....	96
6.5. Маніпуляція.....	100
6.6. Мотивація, що викликана привабливістю об'єкта.....	101
6.7. Індивідуальні особливості мотивації.....	103

Розділ 7. МОТИВ ЯК СКЛАДНЕ ІНТЕГРАЛЬНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ УТВОРЕННЯ.....	108
7.1. Межі та структура мотиву.....	109
7.2. Проблема полімотивації поведінки та діяльності.....	112
7.3. Функції мотиву.....	115
7.4. Характеристики мотиву.....	117
7.5. Усвідомлюваність мотиву.....	119
7.6. Мотивування, його психологічні механізми.....	125
7.7. Що означає «боротьба мотивів»?.....	127
7.8. Співвідношення між мотивом і волею.....	131
7.9. Про класифікацію мотивів.....	135
Розділ 8. ВИДИ МОТИВАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ.....	138
8.1. Мотиваційні стани.....	138
8.2. Мотиваційна установка.....	140
8.3. Мрія як різновид мотиваційної установки.....	142
8.4. Потяги, бажання, хотіння.....	145
8.5. Схильність.....	157
8.6. Звички.....	158
8.7. Інтереси.....	161
8.8. Спрямованість особистості.....	170
8.9. Мотиваційні властивості особистості.....	172
8.10. Мотиваційна сфера особистості.....	177
Розділ 9. ОНТОГЕНЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОТИВАЦІЇ І СТРУКТУРИ МОТИВУ.....	179
9.1. Немовлячий період.....	179
9.2. Період раннього дитинства (1 – 3 роки).....	180
9.3. Період дошкільного дитинства.....	183
9.4. Період молодшого шкільного віку.....	185
9.5. Період середнього шкільного віку (отроцтво).....	187
9.6. Період старшого шкільного віку.....	190
9.7. Домінуючі потреби у різні вікові періоди.....	191
9.8. Вікові зміни спрямованості особистості.....	193
9.9. Онтогенетичний розвиток інтересів.....	195
9.10. Вікові особливості відображення структури мотиву в свідомості.....	197
Розділ 10. МОТИВАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ.....	199
10.1. Що таке «потреба у спілкуванні».....	199
10.2. Цілі спілкування.....	204
10.3. Сором'язливість як негативний мотиватор спілкування.....	205
10.4. Вікові особливості мотивації спілкування.....	206
10.5. Класифікація мотивів спілкування.....	208
Розділ 11. МОТИВАЦІЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	210
11.1. Мотивація нормативної поведінки.....	210
11.2. Мотивація допомоги та альтруїстичної поведінки.....	212
11.3. Мотивація сімейного життя.....	216
11.4. Мотивація самовдосконалення.....	219
11.5. Мотивація політичного вибору виборцями.....	223
11.6. Мотивація читацької діяльності.....	224
11.7. Мотиви інтелектуальної міграції.....	229
Розділ 12. МОТИВАЦІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ (ПОВЕДІНКИ З ВІДХИЛЕННЯМИ)...	230
12.1. Загальні уявлення про девіантну поведінку та її причини.....	230
12.2. Мотивація агресивної поведінки людини.....	231

12.3. Мотивація егресивної поведінки	236
12.4. Мотивація злочинної (делінквентної) поведінки	237
12.5. Мотиви аддиктивної поведінки	242
12.6. Мотиви суїцидальної поведінки	244
Розділ 13. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	245
13.1. Мотивація навчальної діяльності у школі.....	245
13.2. Формування мотивів навчальної діяльності школярів.....	253
13.3. Мотивація навчальної діяльності студентів.....	255
Розділ 14. МОТИВАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	260
14.1. Мотивація трудової діяльності.....	260
14.2. Мотиви педагогічної діяльності	268
14.3. Особливості мотивації наукової діяльності.....	271
14.4. Особливості мотивації підприємницької діяльності і мотивації споживача	272
14.5. Мотивація навчально-фізкультурної і спортивної діяльності	275
Розділ 15. МОТИВАЦІЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ	285
15.1. Сила мотиву та ефективність діяльності	285
15.2. Мотиваційний потенціал різних видів стимуляції	288
Розділ 16. ПАТОЛОГІЯ І МОТИВАЦІЯ	302
16.1. Незадоволені потреби і потяги та невротичні розлади особистості.....	302
16.2. Особливості мотивації і мотивів при різних захворюваннях.....	305
Розділ 17. МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ І МОТИВІВ	312
17.1. Методи вивчення мотивувань і мотиваторів	313
17.2. Спостереження та оцінка причин дій і вчинків людини	314
17.3. Експериментальні методи виявлення мотивів	321
ДОДАТКИ.....	325
I. Науковий словник термінів, що характеризують мотиваційну сферу особистості	327
II. Побутовий словник термінів, що характеризують мотиваційну сферу особистості	331
III. Фразеологічний мотиваційний словник	343
IV. Методики вивчення мотивації і мотивів	348
1. Методика «Виявлення усвідомленості різних компонентів мотиву»	348
2. Методики вивчення вираження різних потреб особистості.....	350
3. Методики вивчення особистісних відмінностей, що впливають на прийняття рішення... 360	
4. Методики вивчення особливостей мотивації спілкування	383
5. Методики вивчення мотивації поведінки у групі	388
6. Методики вивчення сили і стійкості мотиву.....	396
7. Методики вивчення мотивів поведінки дошкільників	401
8. Методики вивчення мотивації навчальної діяльності та поведінки	404
9. Методики вивчення мотивації професійної діяльності.....	420
10. Методики вивчення мотивів спортивної діяльності	451
ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ	
Є.П. Іллін. БОЛЬОВІ ТОЧКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	
(ПОЛЕМІЧНІ ЗАМІТКИ).....	461
Література.....	468
Доповнення перекладача	489
Предметний покажчик.....	502

"КНИГА ПОШТОЮ" А/С 529

м. Тернопіль, 46008

т. (0352) 287489, 511141

(067) 3501870, (066) 7271762

mail@bohdan-books.com

Наукове і навчальне видання

Серія "Сходи психології"

ІЛЛІН Євген Павлович

МОТИВАЦІЯ І МОТИВИ

Переклад з російської мови,
передмова та примітки
Т. В. Тадеєвої

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактори *Василь Тадеєв, Наталія Гаврішко*
Обкладинка *Володимира Басалиги*
Комп'ютерна верстка *Надії Магальяс*

Підписано до друку 28.02.2013. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Antiqua, Helvetica. Умовн. друк. арк. 41,60. Умовн. фарбо-відб. 41,60.

Видавництво "Навчальна книга – Богдан"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com

В оформленні обкладинки використана картина відомого сучасного українського художника Віктора Крижанівського «Козак Мамай» (2008 р.), що символізує прадавнє коріння і вселенську велич української культури.

В образі шанованого в народі козака Мамаєя відображені, зокрема, й глибокі доміанти мотиваційної сфери внутрішньо-особистісного життя українців.